

Prof. dr. Vedad GURDA

Pravni fakultet Univerziteta u Tuzli

E-mail: vedad.gurda@untz.ba

Amar LUKAVAČKIĆ, MA

doktorant na Pravnom fakultetu Univerziteta u Tuzli

E-mail: amarlukavackic@gmail.com

1.01 Izvorni naučni rad/Original scientific article

UDK/UDC: 94: 343:341.322.5(497.6)"1992/1995" (094)

DOI: <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2023.6.10.397>

**POJEDINA OBILJEŽJA UČINITELJA I ŽRTAVA
RATNIH SILOVANJA PROCESUIRANIH PRED
SUDOM BOSNE I HERCEGOVINE**

Apstrakt: Tokom međunarodnog oružanog sukoba u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1995. godine počinjeni su brojni zločini, među kojima se pri vrhu skale brutalnosti nalaze zločini silovanja. Procjenjuje se da je u spomenutom sukobu silovano između 20.000 i 50.000 žena i djevojaka, od čega su najveći broj ovih zlodjela izvršili pripadnici Vojske Republike Srpske (VRS), Ministarstva unutrašnjih poslova RS (MUP RS) i s njima povezanih paravojskih formacija nad ženama Bošnjakinjama. Za pretpostaviti je da je u činjenje predmetnih zločina bio involviran i izuzetno veliki broj učinitelja, no nažalost pred nadležnim sudovima u Bosni i Hercegovini, Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) te susjednoj Republici Hrvatskoj i Republici Srbiji procesuiran je relativno skroman broj osumnjičenih za ratna silovanja. U okviru ovog rada istraživački fokus je usmjeren na procesuiranje ratnih silovanja pred Odjelom za ratne zločine Suda Bosne i Hercegovine od početka rada spomenutog suda pa do danas (2005-2023). U naznačenom periodu pred ovim pravosudnim forumom procesuirano je 70 predmeta ratnih silovanja koji su uključivali 109 optuženih. Od tog broja pravomoćno je okončano 55 predmeta, pri čemu je u 41 predmetu donesena osuđujuća, a u 14 predmeta oslobađajuća presuda.

Predmet istraživanja predstavljala su pojedina obilježja učinitelja i žrtava ratnih silovanja. Istraživački uzorak činili su isključivo predmeti u kojima je donesena pravomoćna osuđujuća presuda (N=41), u okviru kojih je 51 optuženik oglašen krivim za ratna silovanja te je identificirano 80 žrtava ovog zločina. Istraživanjem je utvrđeno da su svi osuđeni bili muškog spola. Pri tome, 72% osuđenih bili su pripadnici Vojske Republike Srpske (VRS), 16% Armije Republike Bosne i Hercegovine (Armija RBiH) te 12% Hrvatskog vijeća odbrane (HVO). Svi pripadnici Armije RBiH osuđeni su za ratno silovanje koje

je pravno kvalifikovano kao ratni zločin protiv civilnog stanovništva, koji predstavlja krivično djelo koje prema Krivičnom zakonu Bosne i Hercegovine (KZ BiH) ne uključuje postojanje širokog i sistematskog napada na civilno stanovništvo. S druge strane, najveći broj pripadnika VRS te četiri pripadnika HVO-a koji su procesuirani zbog ratnog silovanja, osuđeni su da su taj zločin izvršili kao zločin protiv čovječnosti, koji je uključivao kampanju rasprostranjenog, masovnog i sistematskog zločinačkog djelovanja protiv civilnog stanovništva povezanog sa drugim zločinima (ubistvo, mučenje, zatvaranje, deportacija stanovništva, prisilni nestanak itd.). Oko polovine pravomoćno osuđenih za ratna silovanja pred Sudom Bosne i Hercegovine osuđeno je zbog zločina koji su počinjeni na prostoru istočne Bosne (Foči 24%, Višegradu 16%, Vlasenici 6% i Rogatici 2%). Pri tome, približno 1/3 ratnih silovanja (31%) izvršena je u logoru, 10% na javnom mjestu te najveći broj u privatnoj kući ili stanu (59%). Značajan broj osuđenih za ova zlodjela je i ranije bio osuđivan (35%) te je bio oženjen (78%).

Devedesetosam posto (98%) žrtava ratnog silovanja bilo je ženskog te 2% muškog spola. Velika većina žrtava (87%) bile su bošnjačke nacionalnosti, dok je 8% bilo srpske te 5% hrvatske nacionalnosti. No, posebno je frapantna spoznaja da je gotovo svaka peta žrtva ratnog silovanja (21%) u vrijeme učinjenja krivičnog djela bila maloljetna. Istraživanjem je utvrđeno da su većinu silovanja maloljetnica tokom međunarodnog oružanog sukoba u Bosni i Hercegovini izvršili pripadnici srpskih (para)vojnih i policijskih snaga u Bosni i Hercegovini, te nekoliko pripadnika HVO-a.

Ključne riječi: Ratna silovanja, Sud Bosne i Hercegovine, suđenja za ratne zločine.

SOME CHARACTERISTICS OF THE PERPETRATORS AND VICTIMS OF WAR RAPE PROSECUTED BEFORE THE COURT OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract: *During the international armed conflict in Bosnia and Herzegovina from 1992 to 1995, numerous crimes were committed, among which crimes of rape are at the top of the scale of brutality. It is estimated that between 20,000 and 50,000 women and girls were raped in the aforementioned conflict, of which the largest number of these atrocities were committed by members of the Army of the Republika Srpska (VRS), the Ministry of Internal Affairs of the RS (MUP RS) and related paramilitary formations against Bosniak (muslim) women. It is to be assumed that an extremely large number of perpetrators were involved in the commission of the crimes in question, but unfortunately, a relatively modest number of suspects were prosecuted before the competent courts in Bosnia and Herzegovina, the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY) and the neighboring Republic of*

Croatia and the Republic of Serbia. Within the framework of this work, the research focus is on the prosecution of war rapes before the War Crimes Chamber of the State Court of Bosnia and Herzegovina from the beginning of the work of the mentioned court until today (2005-2023). In the indicated period, 70 wartime rape cases involving 109 defendants were processed before this judicial forum. Out of that number, 55 cases were finally concluded, with convictions in 41 cases and acquittals in 14 cases.

The subject of the research was some individual characteristics of perpetrators and victims of war rape. The research sample consisted exclusively of cases in which a final conviction was passed (N=41), in which 51 defendants were declared guilty of war rape and 80 victims of this crime were identified. The research established that all the convicts were male. In addition, 72% of those convicted were members of the Army of the Republika Srpska (VRS), 16% of the Army of the Republic of Bosnia and Herzegovina (RBiH Army) and 12% of the Croatian Defense Council (HVO). All members of the RBiH Army were convicted of war rape which is legally qualified as a war crime against the civilian population, which is a criminal offense that, according to the Criminal Code of Bosnia and Herzegovina (CC BiH), does not include the existence of a widespread and systematic attack on the civilian population. On the other hand, the largest number of members of the VRS and four members of the HVO who were prosecuted for wartime rape were convicted of having committed that crime as a crime against humanity, which included a campaign of widespread, massive and systematic criminal activity connected with other crimes (murder, torture, imprisonment, deportation of the population, enforced disappearance, etc.). About half of those legally convicted of war rape before the State Court of Bosnia and Herzegovina were convicted for crimes committed in eastern Bosnia (Foča 24%, Višegrad 16%, Vlasenica 6% and Rogatica 2%). At the same time, approximately 1/3 of wartime rapes (31%) were committed in a camp, 10% in a public place, and the largest number in a private house or apartment (59%). A significant number of those convicted of these crimes had been convicted before (35%) and were married (78%).

Ninety-eight percent (98%) of war rape victims were female and 2% were male. The vast majority of victims (87%) were Bosniaks, while 8% were Serbs and 5% were Croats. However, the fact that almost every fifth victim of war rape (21%) was a minor at the time of committing the crime is particularly striking. The research established that most of the rapes of minors during the international armed conflict in Bosnia and Herzegovina were carried out by members of the Serbian (para)military and police forces in Bosnia nad Herzegovina, as well as a few members of the HVO.

Key words: *War rapes, Court of Bosnia and Herzegovina, trials for war crimes.*

Uvod

Silovanja predstavljaju jedno od najtraumatičnijih obilježja kako historijskih, tako i savremenih ratova i oružanih sukoba. Izuzetak od te varvarske socio-patološke zakonomjernosti nije predstavljao niti međunarodni oružani sukob koji se je od 1992. do 1995. godine odvijao na prostoru Bosne i Hercegovine. Procjene govore da je tokom ovog oružanog sukoba silovano ili na drugi način seksualno zlostavljano između 20.000¹ i 50.000 žena i djevojčica², od čega je veliki broj držan u zarobljeništvu i mučen, a neke su podvrgnute prisilnoj trudnoći u "logorima za silovanje".³ Pri tome, najveći broj silovanja izvršen je od strane pripadnika Vojske Republike Srpske, MUP-a RS te s njima povezanih paravojnih formacija nad ženama nesrpske nacionalnosti, poglavito nad ženama Bošnjakinjama. Također, procjenjuje se da je oko 4000 djece rođeno kao posljedica ratnog silovanja. No, u literaturi se s pravom ukazuje kako treba biti krajnje obazriv kada se navodi ovaj broj, jer mnogi slučajevi zbog traume i stida nisu prijavljeni.⁴

S obzirom na procjenjeni broj žrtava može se pretpostaviti da je i broj učinitelja ratnog silovanja bio jako veliki, no nažalost pred nadležnim sudovima procesuiran je relativno skroman broj osumnjičenih za ovaj zločin.⁵ S tim u vezi, pred Odjelom za ratne zločine Suda Bosne i Hercegovine u periodu 2005-2023, odnosno od početka rada spomenutog suda pa do danas, procesuirano je 70 predmeta ratnih silovanja, kojima je bilo obuhvaćeno 109 optuženih. Od tog broja pravomoćno je okončano 55 predmeta, pri čemu je u 41 predmetu donesena osuđujuća, a u 14 predmeta oslobađajuća presuda. Trenutno u 9 predmeta krivični postupak je u toku. U 2 predmeta su postupci preneseni u nadležnost entitetskih sudova u Sarajevu (Kantonalni sud u Sarajevu) i Bijeljini (Okružni sud u Bijeljini), te je Srbija (Viši sud u Beogradu) u 1 predmetu preuzela krivično gonjenje. U 2 predmeta je prekinut postupak zbog zdravstvenog stanja optuženog, a u 1 predmetu optuženi je nedostupan organima pravosuđa, odnosno trenutno je u bjekstvu.

¹ Majda Halilović, Ratno seksualno nasilje i rodno zasnovano nasilje nakon rata u: Amila Ždralović, Saša Gavrić, Mirela Rožajac-Zulčić, *Kojeg je roda sigurnost? 20 godina Rezolucije Vijeća sigurnosti 1325 „Žena, mir i sigurnost“ i njezina provedba u Bosni i Hercegovini*, Sarajevski otvoreni centar, 2020, 220.

² Dorothy McClellan, Nikola Knez, Prosecuting Rape, Sexual Enslavement, and Genocide in Time of War: Southeastern Europe 1991-1995, *International Journal of Social Sciences*, vol. V, no. 4, 2016, 80.

³ M. Halilović, *Ratno seksualno nasilje*, 220.

⁴ Katarzyna Czeszejko-Sochacka, Amendment to the Act on Civilian Victims of War and the Legal Situation of Children of War Rape in Bosnia and Herzegovina, *Polityka i Społeczeństwo*, vol. 21, no. 1, 2023, 94.

⁵ Razloge zašto je to tako, između ostalog, treba tražiti i u činjenici da je prema procjenama Trial International Organisation tek svaki 15 ili 20-i slučaj seksualnog nasilja koji se je dešavao tokom rata prijavljen nadležnim organima krivičnog gonjenja. K. Czeszejko-Sochacka, *Amendment to the Act on Civilian Victims of War and the Legal Situation of Children of War Rape in Bosnia and Herzegovina*, 94. Velika većina žrtava zbog stida ili druge traume nije prijavila dati zločin.

Također, određeni (nešto manji) broj predmeta ratnog silovanja i drugih oblika seksualnog nasilja izvršenog tokom međunarodnog oružanog sukoba u Bosni i Hercegovini procesuiran je i pred entitetskim pravosuđem u Bosni i Hercegovini,⁶ Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju (MKSJ)⁷ te pred pravosuđem susjednih Republike Srbije i Republike Hrvatske.⁸

Pri tome treba istaći da ratno silovanje *per se*, koje inače predstavlja *prisiljavanje drugog lica na seksualni odnos ili sa njim izjednačenu seksualnu radnju*, u referentnom domicilnom krivičnom zakonodavstvu, odnosno u Krivičnom zakonu Bosne i Hercegovine (KZ BiH) ne čini samostalno krivično djelo (zločin), već isto može predstavljati radnju učinjenja (djelo) *zločina protiv čovječnosti* iz čl. 172. KZ BiH, pod uvjetom da je ta radnja ili drugi oblici ratnog seksualnog nasilja (seksualno ropstvo, prisilna prostitucija, prisilna trudnoća, prisilna sterilizacija ili bilo koji drugi oblik teškog seksualnog nasilja) izvršena kao dio širokog ili sistematskog napada usmjerenog protiv bilo kojeg civilnog stanovništva, te pod uvjetom da je učinitelj znao za takav napad. To dalje znači da ova radnja ili druge radnje učinjenja zločina protiv čovječnosti, kao što su ubistva, istrebljenje, odvođenje u ropstvo, deportacija ili prisilno preseljenje stanovništva, zatvaranje ili drugo teško oduzimanje fizičke slobode suprotno osnovnim pravilima međunarodnog prava, mučenje, progon na određenim diskriminatornim osnovama, prisilni nestanak lica, zločin aparthejda ili druga nečovječna djela slične prirode, moraju biti izvršena u okviru kampanje višestrukog (ponavljano) zločinačkog ponašanja, odnosno mora se raditi o „masovnim zločinima“⁹ široke i sistematske naravi. Pri tome, prema praksi MKSJ, nije nužno da su same radnje silovanja ili druga djela ratnog seksualnog nasilja višestruko ponavljana i vršena masovno, ali je za postojanje ovog zločina neophodno dokazati da su radnje silovanja izvršene kao dio

⁶ S tim u vezi, prema izvještajima Misije OSCE-a u Bosni i Hercegovini u periodu 2005-2013 pred Sudom Bosne i Hercegovine okončano je 36 predmeta koji su uključivali slučajeve ratnog silovanja i drugih oblika seksualnog nasilja, dok je pred sudovima u Federaciji Bosne i Hercegovine (FBiH), Republici Srpskoj (RS) i Brčko distriktu Bosne i Hercegovine završeno 30 takvih predmeta. Završne godine (2013) pred domaćim sudovima u toku je bilo 35 predmeta, od toga 18 pred Sudom Bosne i Hercegovine te 17 pred sudovima entiteta i Distrikta. Također, tokom te godine broj optuženih osoba pred Sudom Bosne i Hercegovine (71) bio je pretekao broj optuženih za odnosne zločine pred MKSJ (68). Vidi: OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina, *Combating Impunity for Conflict-Related Sexual Violence in Bosnia and Herzegovina: Progress and Challenges, An analysis of criminal proceedings before the Court of Bosnia and Herzegovina between 2005 and 2013*, Sarajevo 2014, 6-8.

⁷ Vidi više u: Courtney Ginn, *Ensuring the Effective Prosecution of Sexually Violent Crimes in the Bosnian War Crimes Chamber: Applying Lessons from the ICTY*, *Emory International Law Journal*, vol. 27, no. 1, 2013; Sadržaj Karović, *Tretman silovanja u (međunarodnom) krivičnom pravu sa osvrtom na praksu Ad hoc tribunala za bivšu Jugoslaviju*, *Pravne Teme*, vol. 5, br. 10, 2017.

⁸ Vidi npr. Presuda Županijskog suda u Zagrebu u predmetu *Marinko Stojanović (6K-rz-2/2020)*. Dostupno na: <https://documenta.hr/novosti/zlocin-u-mjestu-duhre-bih/> (pristup: 11.10.2023).

⁹ Sara Meszaros, *Ratno seksualno nasilje nad ženama i Međunarodni sud za ratne zločine počinjene na prostoru bivše Jugoslavije: prostori disjunkcije*, *Diskrepancija*, vol. V, br. 9, 2004, 10.

širokog i sistematskog napada protiv civilnog stanovništva,¹⁰ koji je uključivao višestruko činj enje nekih drugih oblika (radnji) zločina protiv čovječnosti.¹¹

Također, ratno silovanje može predstavljati i oblik (radnju učinjenja) *ratnog zločina protiv civilnog stanovništva* iz čl. 173. KZ BiH. No, za razliku od zločina protiv čovječnosti kod ovog krivičnog djela radnja silovanja predstavlja svojevrsni „izolirani zločinački poduhvat“ te ne čini dio rasprostranjenog i sistematskog napada protiv civila.¹²

Na kraju, premda ratno silovanje formalno ne predstavlja obilježje krivičnog djela genocida, prema stajalištima sudskih vijeća Međunarodnog krivičnog suda za Ruandu (MКСR) ono može predstavljati i obilježje ovog krivičnog djela (zločina). Pri tome, ono se može podvesti pod genocidnu radnju *nanošenja teških tjelesnih ili duševnih povreda pripadnicima grupe ljudi*¹³ ili radnju *sprječavanja rađanja unutar grupe*,¹⁴ naravno pod uvjetom da su takve radnje učinjene sa tzv. *genocidnom namjerom*, odnosno namjerom da se u potpunosti ili djelimično uništi neka nacionalna, rasna, etnička ili vjerska grupa.

Cilj ovog rada bio je korištenjem konvencionalne metodologije istraživanja u oblasti društvenih i pravnih nauka sagledati i istražiti određena kriminološka i viktimološka obilježja ratnih silovanja koja su u proteklom periodu (2005-2023) procesuirana pred Sudom Bosne i Hercegovine. Istraživački uzorak činili su predmeti u kojima je donesena pravomoćna osuđujuća presuda (N=41), u okviru kojih je 51 optuženih oglašeno krivim za ratna silovanja te je identificirano 80 žrtava ovog zločina.

¹⁰ Michelle Jarvis, Najwa Nabti, Politika i institucionalne strategije uspješnog procesuiranja seksualnog nasilja u: Serge Brammertz, Michelle Jarvis, (ur), *Procesuiranja zločina seksualnog nasilja u nadležnosti Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju*, Misija OSCE u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 2017, 100.

¹¹ Više u: Ivanka Marković, Zločini protiv čovječnosti u Krivičnom zakonu Bosne i Hercegovine, *Godišnjak Pravnog fakulteta Univerziteta u Banja Luci*, br. 31-32, 2010.

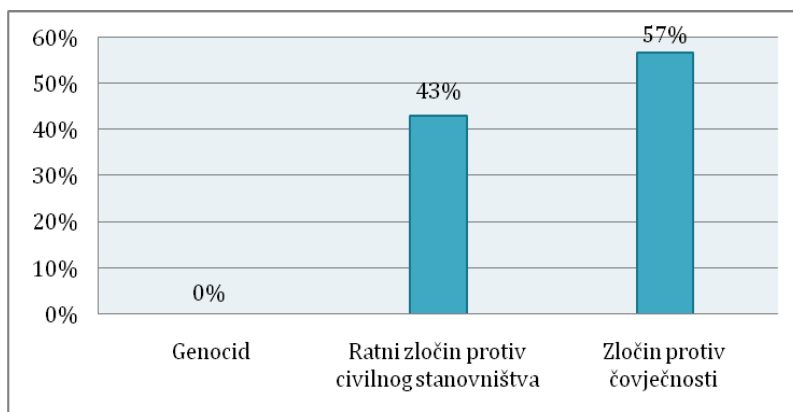
¹² Dodatna razlika jeste da se ratni zločin protiv civilnog stanovništva može izvršiti samo u vrijeme rata, oružanog sukoba ili okupacije, dok se zločin protiv čovječnosti može izvršiti i u vrijeme rata i u vrijeme mira. Zvonimir Tomić, *Krivično pravo II: posebni dio*, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2007, 420. No, spomenuta razlika u kontekstu ovog rada je irelevantna, imajući u vidu da predmet istraživanja u ovom radu čine isključivo ratna silovanja.

¹³ Srđan Vidačković, Victims of Rape in Rwanda and Bosnia and Herzegovina and Transitional Justice, *International Journal of Rule of Law, Transitional Justice and Human Rights*, vol. 5, no. 5, 2014, 136.

¹⁴ Primjera radi, Pretresno vijeće MКСR u Prvostepenoj presudi u predmetu Akayesu (par. 507-508) je zauzelo stajalište da „silovanje može biti mjera da se spriječi rađanje kada silovana osoba poslije toga odbija da rađa“, a što je popratna pojava najvećeg broja zločina silovanja, kada žrtve silovanja osjećaju prijezir ne samo prema silovatelju, već gotovo prema prema svim pripadnicima njegovog spola. Uporedi: Sherrie L. Russell-Brown, Rape as an Act of Genocide, *Berkeley Journal of International Law*, vol. 21, no. 2, 2003, 351; Vedad Gurda, Procesuiranje genocida u Bosni i Hercegovini pred međunarodnim, domaćim i inostranim sudovima, *Monumenta Srebrenica*, god. 4, 2015, 16.

Kriminološka obilježja (učinitelja) ratnog silovanja

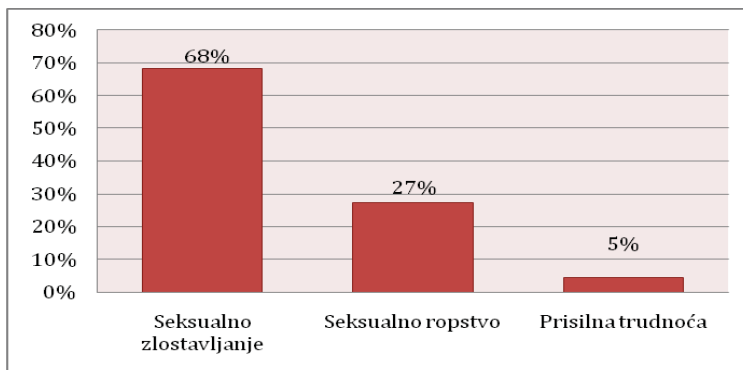
Od sveukupnog broja analiziranih predmeta ratnog silovanja u kojima su optuženi oglašeni krivim, ratno silovanje je u približno dvije trećine slučajeva pravno kvalifikovano kao zločin protiv čovječnosti, dok je u nešto više od jedne trećine kvalifikovano kao ratni zločin protiv civilnog stanovništva. Činjenica da je pretežan broj ratnih silovanja u Bosni i Hercegovini pravno kvalifikovan kao zločin protiv čovječnosti samo potvrđuju u nauci već dobro poznatu činjenicu da su ova zlodjela korištena kao „oružje rata“ i sredstvo ratne taktike etničkog čišćenja, u kampanjama masovnog i višestruko ponavljano zločinačkog djelovanja te u funkciji širenja straha, uništavanja porodica i protjerivanja civilnog stanovništva.¹⁵

Grafikon 1. Krivičnopravna kvalifikacija ratnog silovanja.

Pa iako se to ne vidi iz prethodnog grafičkog prikaza u okviru predmetnog istraživanja je utvrđeno da su učinitelji ratnih silovanja ova zlodjela koja su pravno kvalifikovana kao zločin protiv čovječnosti činili pretežno u kombinaciji sa drugim radnjama (djelima) koja predstavljaju obilježja zločina protiv čovječnosti, kao što su druga nečovječna djela (20%), zatvaranje (19%), ubistvo (17%), mučenje (11%), progon neke grupe ili kolektiva (10%), deportaciju (7%), odvođenje u ropstvo (4%), te istrebljenje u svega jednom slučaju (1%).

¹⁵ S. Vidačković, *Victims of Rape in Rwanda and Bosnia and Herzegovina*, 130; M. Halilović, *Ratno seksualno nasilje*, 222; Katarzyna Czeszejko-Sochacka, Some Remarks on the Issues of the Consequences of War Rape on the Example of Bosni and Herzegovina, *Polityka i Społeczeństwo*, vol. 20, no. 1, 2022, 37.

Grafikon 2. Drugi tvrđeni oblici ratnog seksualnog nasilja.

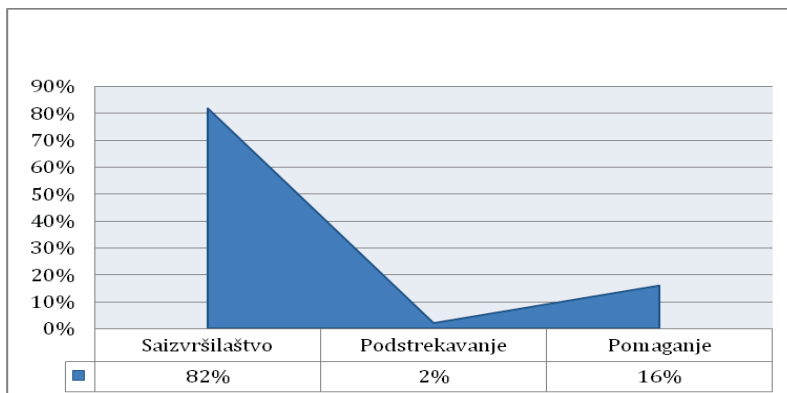
S obzirom na predmet istraživanja ovog rada činilo se zanimljivim istražiti da li su učinitelji ratnog silovanja mimo ove zločinačke radnje osuđeni i za neki drugi oblik ratnog seksualnog nasilja. S tim u vezi, znatan broj njih 15 (68%) je pored ratnog silovanja osuđen i za seksualno zlostavljanje,¹⁶ dok je manji broj optuženih (6) oglašen krivim i za seksualno ropstvo (27%)¹⁷ te za prisilnu trudnoću (1 ili 5%)^{18, 19} Niti u jednom krivičnom predmetu optuženi nisu oglašeni krivim za neki drugi oblik ratnog seksualnog nasilja, poput prisilne prostitucije, prisilne sterilizacije, genitalnog sakaćenja i sl.

¹⁶ Vidi npr. Presuda Pretresnog vijeća Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Bosiljko Marković i dr.* (broj: S1 1K O12024 17 Krž) od 24.6.2015. godine, 42-56; Presuda Pretresnog vijeća Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Dragan Janjić* (broj: S1 1K O26633 19 Krž) od 12.10.2018. godine, 28-48; Presuda Pretresnog vijeća Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Ilija Jurić* (broj: S1 1K O18179 16 Kžž) od 11.12.2015. godine, 17; Presuda Pretresnog vijeća Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Predrag Bastah i dr.* (broj: X-KRŽ/05/122) od 4.2.2010. godine, 72-73; Presuda Pretresnog vijeća Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Marko Radić i dr.* (broj: X-KRŽ/05/139) od 20.2.2009. godine, 7-22.

¹⁷ Vidi npr. Presuda Apelacionog vijeća Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Gojko Janković* (broj: X-KRŽ-05/161) od 23.10.2007, 15; Presuda Pretresnog vijeća Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Predrag Kujundžić* (broj: X-KRŽ/07/442) od 30.10.2009. godine, 110; Presuda Pretresnog vijeća Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Nedo Samardžić* (broj: X-KRŽ/05/49) od 7.4.2006. godine, 2-22; Presuda Pretresnog vijeća Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Savo Krstić* (broj: X-KRŽ/07/400) od 24.3.2009. godine, 68-69.

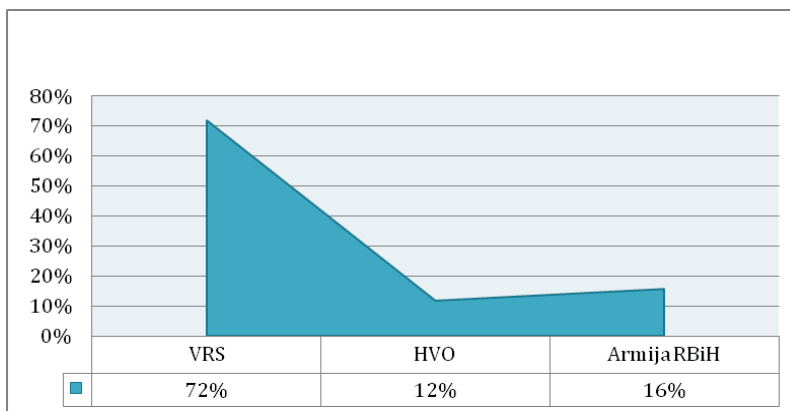
¹⁸ Vidi: Presuda Pretresnog vijeća Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Slavko Savić* (broj: S1 1K O17213 14 Krž) od 29.6.2015. godine

¹⁹ Osude za seksualno zlostavljanje, te poglavito za seksualno ropstvo i prisilnu trudnoću kao dodatne oblike ratnog seksualnog nasilja prevashodno se odnose na tzv. *logore (kampove) silovanja, odnosno seksualnog nasilja* u kojima su pripadnici Vojske RS ili drugih paravojnih formacija zlostavljali i držali u seksualnom ropstvu žene žrtve bošnjačke nacionalnosti. Uporedi: Angela Edman, Crimes of Sexual Violence in the War Crimes Chamber of the State Court of Bosnia and Herzegovina: Successes and Challenges, *Human Rights Brief*, vol. 16, no. 1, 2008, 23; Muamer Džananović, Ermin Kuka, Genocid nad Bošnjacima i demografske promjene na području Višegrada 1992-2013, *Historijski pogledi*, vol. V, br. 7, Tuzla 2022, 362. (<https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2022.5.7.353>).

Grafikon 3. *Oblici saučesništva u ratnom silovanju.*

Od sveukupnog broja osoba koje su činile naš istraživački uzorak, a koje su pravomoćno osuđene zbog ratnog silovanja tokom međunarodnog oružanog sukoba u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1995. godine, oko 4/5 (42) su bile u svojstvu (sa)izvršioca (82%), dok je 8 osuđenih saučestvovalo u predmetnim zločinima u svojstvu pomagača (16%), te 1 u svojstvu podstrekača (1%).

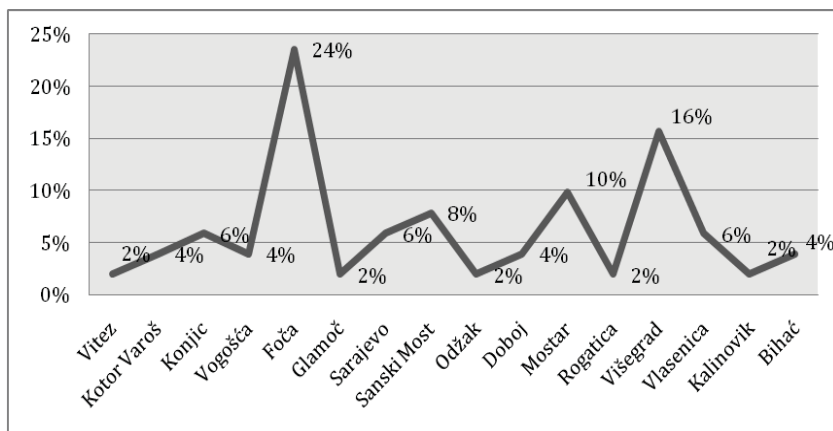
Grafikon 4. *Pripadnost učinitelja ratnog silovanja određenoj oružanoj formaciji.*

Općepoznata je činjenica, a to su potvrdili i rezultati mnogih istraživanja,²⁰ da je najveći broj ratnih silovanja u Bosni i Hercegovini izvršen od strane pripadnika Vojske Republike Srpske, MUP-a RS te s njima povezanih paravojnih formacija nad ženama nesrpske nacionalnosti, poglavito nad ženama

²⁰ M. Halilović, *Ratno seksualno nasilje*, 222; K. Czeszejko-Sochacka, *Some Remarks on the Issues of the Consequences of War Rape*, 37.

Bošnjakinjama. Shodno tome razumljivo je da su više od dvije trećine osuđenih za ratna silovanja (njih 37 ili 72%) bili pripadnici Vojske Republike Srpske (VRS). S druge strane, znatno je manje učinitelja koji su bili pripadnici Armije Republike Bosne i Hercegovine (Armija RBiH) (njih 8 ili 16%) i Hrvatskog vijeća odbrane (HVO), njih 6 ili 12%. Dodatno, premda se to ne vidi iz prethodnog grafičkog prikaza, istraživanjem je utvrđeno da je 18% osuđenika djelovalo u svojstvu komandanta, a 82% osuđenika su bili pripadnici neke od spomenutih vojnih formacija. Na kraju, ono što također treba istaći jeste činjenica da niti jedan pripadnik Armije RBiH nije osuđen za ratno silovanje kao zločin protiv čovječnosti. S druge strane, četvorica pripadnika HVO-a²¹ te najveći broj pripadnika VRS koji su procesuirani zbog ratnog silovanja, osuđeni su da su taj zločin izvršili kao zločin protiv čovječnosti, koji je uključivao kampanju rasprostranjenog, masovnog i sistematskog zločinačkog djelovanja povezanog sa drugim zločinima (ubistvo, mučenje, zatvaranje, deportacija stanovništva, prisilni nestanak itd.).

Istraživanjem je utvrđeno da je najveći broj osuđenih za ratna silovanja pred Sudom Bosne i Hercegovine ta zlodjela učinio 1992. godine (76%), potom 1993. (22%) te ubjedljivo najmanje tokom 1994. godine (2%). U našem istraživačkom uzorku nije utvrđeno da je i jedan osuđenik ovaj zločin počinio tokom 1995. godine.

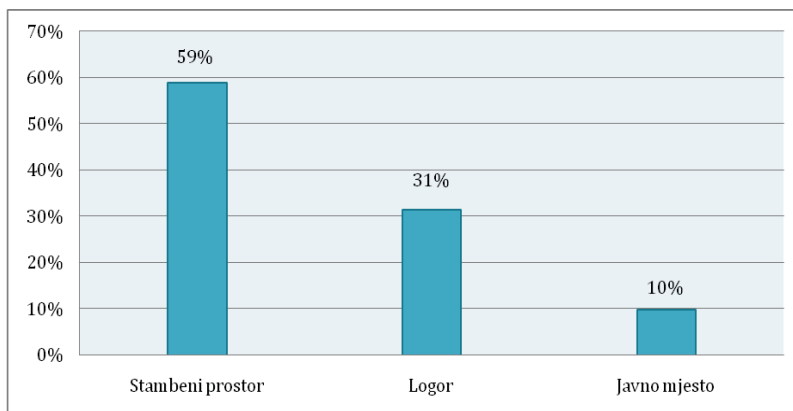

Grafikon 5. Općina ili grad u kojima je učinjeno ratno silovanje.

S druge strane, kada je riječ o prostornoj dimenziji procesuiranih ratnih silovanja može se konstatirati kako je mapa predmetnih zločina prilično šarolika i disperzivna, pri čemu se na temelju prethodnog grafikona ipak može konstatirati da je oko polovine pravomoćno osuđenih za ratna silovanja pred Sudom Bosne i Hercegovine osuđeno zbog zločina koji su počinjeni na

²¹ Vidi: Dispozitiv Presude Apelacionog vijeća Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Marko Radić, Dragan Šunjić, Damir Brekalo i Mirko Vračević* (br. X-KRŽ-05/139) od 9.3.2011. godine

prostoru istočne Bosne. Pri tome, približno $\frac{1}{4}$ optuženih (12) je osuđena za predmetne zločine učinjene na području Foče,²² dok je nešto manji broj optuženih oglašen krivim za zločine u Višegradu²³ (8 ili 16%), Vlasenici (3 ili 6%) te Rogatici (2%). Kada su u pitanju ostali gradovi i općine najveći broj optuženih je osuđen za ratna silovanja koja su učinjena u Mostaru (5 ili 10%), potom u Sanskom Mostu (8%), Konjicu i Sarajevu (po 6%) te u Kotor Varoši, Vogošći, Doboju i Bihaću (po 4%). U drugim gradovima i općinama (Glamoč, Odžak, Kalinovik) odnosna krivična djela su počinjenja u omjeru od 2%.

Grafikon 6. Prostorna struktura ratnih silovanja.

Imajući u vidu mjesto (prostor) ratnih silovanja istraživanjem je utvrđeno da je 30 osuđenika (59%) predmetni zločin učinilo u privatnom stambenom objektu (kući ili stanu), dok je 16 osuđenika (31%) isti učinilo u nekom logoru (školi, sportskoj dvorani, domu kulture crkvi, zatvoru, kući, itd). Formiranje logora (kampova) ratnog silovanja, odnosno seksualnog nasilja prevashodno je vezano za djelovanje srpskih (para)vojnih snaga, pri čemu su po brutalnosti i broju žrtava najpoznatiji hotel „Vilina vlas“ u Višegradu,²⁴

²² Da je najveći broj procesuiranih i osuđenih za ratno silovanje i druge oblike seksualnog nasilja na području Foče sasvim je razumljivo, imajući u vidu da je tokom međunarodnog oružanog sukoba u Bosni i Hercegovini najveći broj datih zločina počinjen na prostoru Foče od strane pripadnika srpskih vojnih i paravojnih formacija nad ženama Bošnjakinjama, usljed čega je, kako navode pojedini autori, Foča postala svojevrsni *simbol za ratna silovanja u Bosni i Hercegovini*. Vidi: Jelena Grujić, Silovanje – oruđe terora, *Helsinkiška povelja*, br. 121-122, 2008, 23.

²³ Tokom proljeća i ljeta 1992. godine u Višegradu je ubijeno 800, a silovano jednom ili više puta oko 600 žena. Najveća mučilišta za djevojke i žene bili su hotel „Vilina Vlas“, motel „Bikavac“, škola „Hasan Veletovac“, Vatrogasni dom, Policijska stanica, te brojne privatne kuće i stanovi. Irena Antić, Ratna silovanja, instrument etničkog čišćenja, *Helsinkiška povelja*, br. 155-156, 2011, 29.

²⁴ Procjenjuje se da je u hotelu „Vilina Vlas“ bilo zatočeno preko 200 žena bošnjačke nacionalnosti, koje su u istom bile silovane, nakon čega su neke ubijene, neke vraćene u grad ili kući, a neke upućene u druge koncentracione logore na tom području. Uporedi: Hikmet Karčić, *An Erased Memorial, a Rape Motel, and a Nationalist Disneyland: Bosnian Genocide Denial and*

sportska dvorana „Partizan“²⁵ i „Karamanova kuća“ u Foči,²⁶ u kojima su žene bošnjačke nacionalnosti držane u zatočeništvu te su u istim (ili obližnjim kućama i stanovima) silovane. No, s obzirom na broj žrtava identificiranih u sudskim odlukama koje su činile istraživački uzorak ovog rada svakako da treba spomenuti i logor HVO-a „Vojno“ u Mostaru.²⁷ Na kraju, 5 osuđenika (10%) je zločine ratnog silovanja izvršilo na nekom drugom javnom mjestu (ulica, trg, javni put i park).

Dodatno, premda se to ne vidi iz prethodnih grafičkih prikaza analiziran je i temporalni okvir učinjenja ratnih silovanja te je utvrđeno da je 76% ovih zlodjela učinjeno tokom 1992. godine, 22% tokom 1993., 2% 1994. godine, dok do sada pred Sudom Bosne i Hercegovine nije osuđen niti jedan optuženi koji je ratno silovanje učinio 1995. godine.

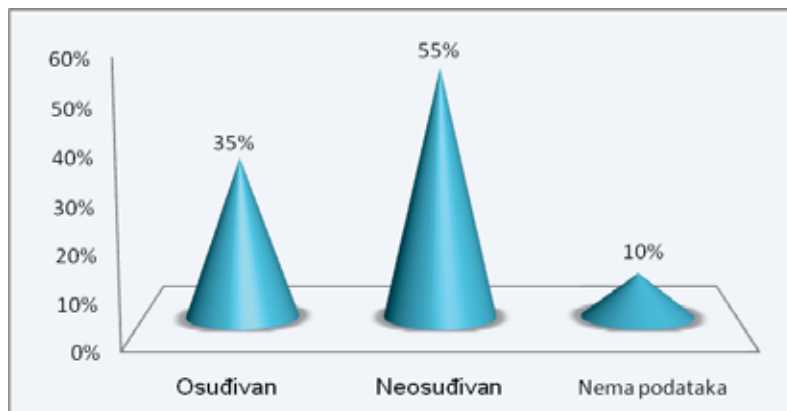
Jedna od bitnih kriminoloških odrednica učinitelja krivičnih djela jeste da li se radi o primarnim delincentima ili pak o recidivistima, odnosno osobama koje su ranije dolazile u sukob sa (krivičnim) zakonom. U predmetnom istraživačkom uzorku približno 1/3 osuđenih su bili povratnici, 55% ranije nije osuđivano, dok za petoricu učinitelja ratnog silovanja (10%) na temelju analiziranih sudskih odluka nije bilo moguće utvrditi ovu činjenicu.

the Fight for Memory in a Bosnian Town, *Georgetown Journal of International Affairs*, Volume 22, Number 2, 2021, 169; Senad Sevdik, Rape Camp Vilina Vlas Hotel: Why is the International Community Still Unmoved? *Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi/International Crimes and History*, 22, 2021, 133. Vrijedi istaći da je prema svjedočanstvima mnogih žrtva najpoznatiji fočanski zločinac Milan Lukić, komandant zloglasne jedinice „Osvetnici“, koji je pred MKSJ osuđen na kaznu doživotnog zatvora, zbog (između ostalog) brutalnih zločina spaljivanja („živih lomača“) 70 bošnjačkih civila na Bikavcu pored Višegrada te 59 civila u Pionirskoj ulici, učestvovao u silovanju mnogih žena na području Višegrada, uključujući i silovanja u „Vilinoj Vlasi“. No, nažalost u postupku pred MKSJ predmetna silovanja nisu bila obuhvaćena optužnicom, pa shodno tome za ista nije ni osuđen. Više u: Irena Antić, *Ratna silovanja*, 27. Međutim, tokom suđenja Željku Leleku pred sudom Bosne i Hercegovine, koji je osuđen za zločine protiv čovječnosti na području Višegrada uključujući i silovanje u logoru „Vilina Vlas“, utvrđeno je da je Milan Lukić silovao jednu žensku osobu u predmetnom logoru. Vidi: Dispozitiv Prvostepene presude Pretresnog vijeća Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Željko Lelek* (broj: X-KR/06/202) od 23.5.2008. godine

²⁵ Vidi: Presuda Apelacionog vijeća Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Jasko Gazdić* (br. S1 1 K 005718 13 Krž 6) od 17.6.2013. godine (par. 65). Također, silovanja u sportskoj dvorani „Partizan“ procesuirana su i pred MKSJ. Vidi npr. Presuda Pretresnog vijeća MKSJ u predmetu *protiv Dragoljuba Kunarca, Radomira Kovača i Zorana Vukovića* (IT-96-23) od 22.2.2001. (par. 37.). No, vrijedi istaći da je određeni broj žena silovan i u Srednjoškolskom centru u Foči, u kojem je bio smješten veliki broj civila prije nego što su prebačeni u dvoranu „Partizan“. *Isto*, par. 36

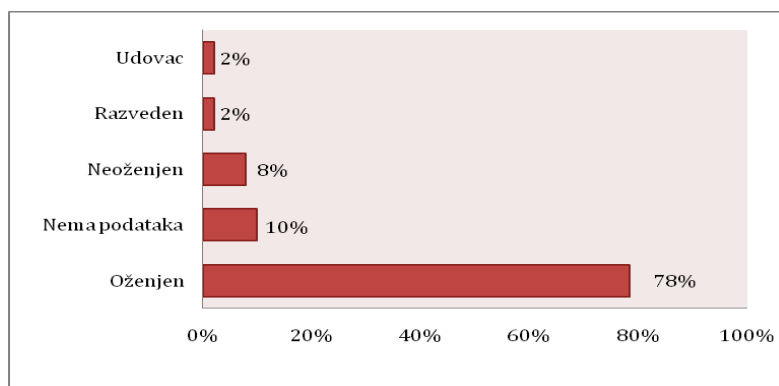
²⁶ Vidi: Dispozitiv presude Pretresnog vijeća Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Gojko Janković* (Broj: X-KR-05/161) 16.2.2007. godine

²⁷ Dispozitiv presude Apelacionog vijeća Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Marko Radić, Dragan Sunjić, Damir Brekalo i Mirko Vračević* (br. X-KRŽ-05/139) od 9.3.2011. godine

Grafikon 7. Ranija (ne)osuđivanost učinitelja ratnog silovanja.

Dodatno vrijedi istaći kako je u okviru predmetnog istraživanja utvrđeno da su učinitelji ratnih silovanja u vrijeme učinjenja krivičnog djela (*tempore criminis*) najčešće bili mlađe i srednje životne dobi, dok je u istraživačkom uzorku evidentiran samo jedan učinitelj starije ili treće životne dobi (uzrasta preko 50 godina). Ovakvi nalazi se mogu smatrati očekivanim s obzirom da kod osoba ove životne dobi seksualni nagon kao jedan od uzročnika date vrste kriminaliteta nije izražen, ali i zbog realne pretpostavke da je među pripadnicima različitih vojnih i paravojnih formacija koje su učestvovala u oružanom sukobu u Bosni i Hercegovini broj osoba starije i treće životne dobi bio relativno mali.

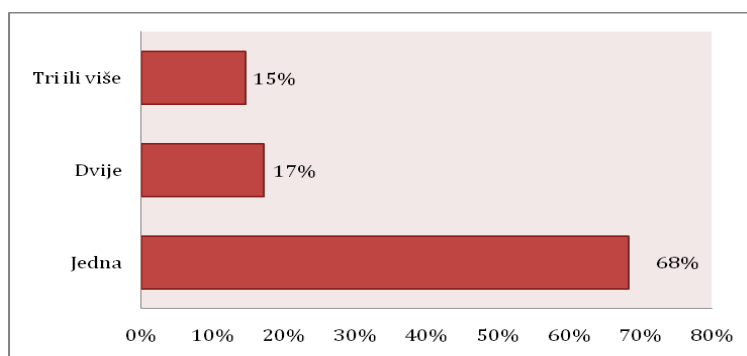
Grafikon 8. Bračni status učinitelja ratnog silovanja.

Na kraju, iako je u općoj javnosti široko rasprostranjeno shvatanje da učinitelji silovanja predmetno djelo čine stoga što nisu u prilici da zadovolje svoj nagon (*libido*), odnosno iz seksualne nužde, te da je većina silovatelja neoženjena, rezultati kriminoloških istraživanja pokazuju suprotno, odnosno da

je većina učinitelja ovog djela u vrijeme kriminalnog događaja bila oženjena ili je imala stalnu vezu,²⁸ a što je nalaz do kojeg se došlo i u okviru ovog istraživanja.

Viktimološka obilježja ratnog silovanja

U približno tri četvrtine predmeta (njih 28 ili 68%) koji su pravomoćno okončani pred Sudom Bosne i Hercegovine na način da su optuženi oglašeni krivim u svojstvu oštećenog identificirana je samo jedna žrtva ratnog silovanja, dok su u gotovo podjednakom broju predmeta identificirane dvije (7 ili 17%), odnosno tri ili više žrtava ratnog silovanja (6 ili 15%).²⁹

Grafikon 9. Broj žrtava ratnog silovanja.

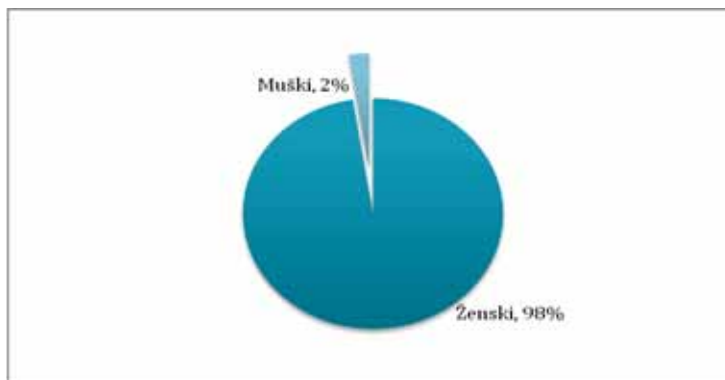
Premda se obično polazi od pretpostavke da su žrtve ratnog silovanja pretežno osobe ženskog spola, nije isključeno da to budu i osobe muškog spola, kao i kod “običnog” silovanja u mirnodopskim uslovima.³⁰ Ta pretpostavka je

²⁸ Mladen Singer, *Kriminologija*, Nakladni zavog Globus, Fakultet za defektologiju Sveučilišta u Zagrebu, MUP RH, Zagreb 1994, 438.

²⁹ Neki od predmeta u kojima su optuženi oglašeni krivim za silovanje većeg broja žena jeste predmet Gojka Jankovića, koji je oglašen krivim za neposredno silovanje ili pomaganje u silovanju 9 žena koje su bile zatočene u logorima „Buk Bijela“, „Karamanova kuća“ te sportskoj dvorani „Partizan“ u Foči ili predmet Marka Radića i drugih, koji su oglašeni krivim za neposredno silovanje, podstrekavanje ili pomaganje u silovanju 10 žena u logoru „Vojno“ u Mostaru. Vidi: Dispozitiv presude Pretresnog vijeća Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Gojko Janković* (Broj: X –KR –05/161) od 16. februar 2007. godine; Dispozitiv presude Apelacionog vijeća Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Marko Radić, Dragan Šunjić, Damir Brekalo i Mirko Vračević* (br. X-KRŽ-05/139) od 9.3.2011. godine.

³⁰ Štaviše, pojedine procjene govore kako je tokom međunarodnog oružanog sukoba u Bosni i Hercegovini silovano na hiljade (Halilović), odnosno oko 3000 muškaraca (Terzić). Uporedi: Irina Terzić, Položaj žrtava ratnog seksualnog nasilja u Bosni i Hercegovini, *Ženska mreža BiH*, 2016, 17; M. Halilović, *Ratno seksualno nasilje*, 220. Ipak, to su samo procjene jer stvarne razmjere silovanih muškaraca je jako teško utvrditi stoga što muškarci koji su žrtve mirnodopskih ili ratnih silovanja ista nerijetko (zbog stida ili iz drugih razloga) ne prijavljuju. Simon Vearnals,

potvrđena i u okviru ovog istraživanja imajući u vidu činjenicu da su 78 od ukupno 80 (98%) žrtava ratnog silovanja koje su činile predmetni istraživački uzorak bile osobe ženskog spola, dok su identificirane svega 2 žrtve muškog spola (2%)³¹.

Grafikon 10. Spolna struktura žrtava ratnog silovanja.

Približno 4/5 (njih 63 ili 79%) žrtava ratnog silovanja *tempore criminis* su bile punoljetne, odnosno u dobi preko 18 godina.³² No, krajnje je frapantna spoznaja do koje se došlo u okviru ovog istraživanja da je svaka peta žrtva ratnog silovanja koje je u dosadašnjem periodu procesuirano pred Sudom Bosne i Hercegovine te za koje su optuženi oglašeni krivim, u vrijeme učinjenja datog zločina bila maloljetna. Pri tome, njih 6 (8%) su *tempore criminis* bile djevojčice u uzrastu do 14 godina³³, zatim u istom procentu i broju mlađe maloljetnice do 16 godina³⁴, dok su u vrijeme učinjenja krivičnog djela njih 5 (5%) bile starije maloljetnice³⁵. Većinu silovanja nad maloljetnim žrtvama

Tomás Campbell, Male Victims of Male Sexual Assault: A Review of Psychological Consequences and Treatment, *Sexual and Relationship Therapy*, no. 3, 2010, 279.

³¹ Optuženi Zijad Kurtović pripadnik Armije RBiH i još jedno lice su u logoru „Rimokatolička crkva Svih Svetih” u Donjoj Drežnici kod Mostara prisilili dvojicu zatvorenih pripadnika HVO-a na oralni seks, da bi potom jednog od njih više sati udarali i gasili mu cigarete po vratu. Vidi: Presuda Pretresnog vijeća Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Zijad Kurtović* (broj: X-KR-06/299) od 30.4.2008. godine, 43-45.

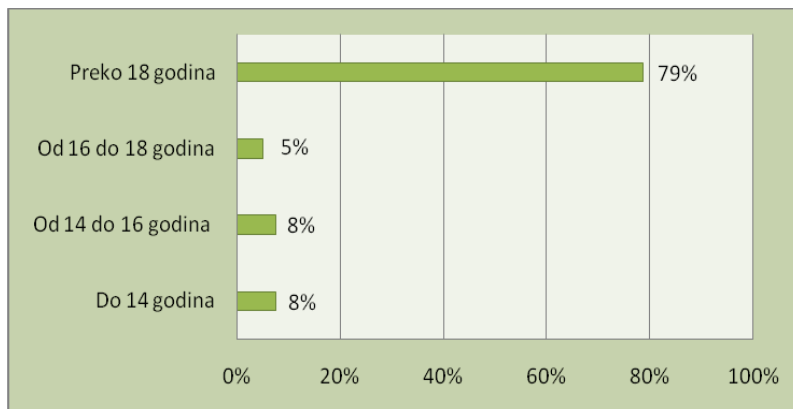
³² Kada su u pitanju punoljetne žrtve u većini sudskih odluka (presuda) nisu navedene njihove godine života, no rezultati pojedinih istraživanja ukazuju kako su tokom međunarodnog oružanog sukoba u Bosni i Hercegovini silovane čak i žene uzrasta preko 60 godina. Vidi: Libby Tata Arcel, Sabina Popović, Abdulah Kučukalić, Alma Bravo-Mehmedbašić, *Tretman preživjelih torture i traume i postratnom društvu*, CTV, Sarajevo 2003, 27.

³³ Vidi npr. Dispozitiv Presude Pretresnog vijeća Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Jasko Gazdić* (broj S1 1K 005718 11 Kri) od 9.11.2012. godine

³⁴ Vidi npr. Presuda Pretresnog vijeća Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Bosiljko Marković i dr.* (broj: S1 1K O12024 17 Krž) od 24.6.2015. godine, 59-60.

³⁵ Vidi npr. Presuda Pretresnog vijeća Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Radovan Stanković* (broj: X-KR-05/70) od 14.11.2006. godine, 26-34.

počinili su pripadnici Vojske RS,³⁶ što dodatno potvrđuje brutalnost ratnih djelovanja pojedinih pripadnika ove vojne formacije, koja su svoju zločinačku kulminaciju dosegla u okviru genocida u Srebrenici,³⁷ ali i nekim drugim općinama u Bosni i Hercegovini.³⁸

Grafikon 11. Dobna struktura žrtava ratnog silovanja.

U velikoj većini slučajeva (87%) žrtve su bile bošnjačke nacionalnosti (70), dok su u znatno manjem procentu to bile žrtve srpske (6 ili 8%),³⁹ odnosno hrvatske nacionalnosti (4 ili 5%). Navedeni podaci ne iznenađuju imajući u vidu rezultate drugih istraživanja koja ukazuju na već pominjanu činjenicu da su navjeći broj i najbrutalnija ratna silovanja u Bosni i

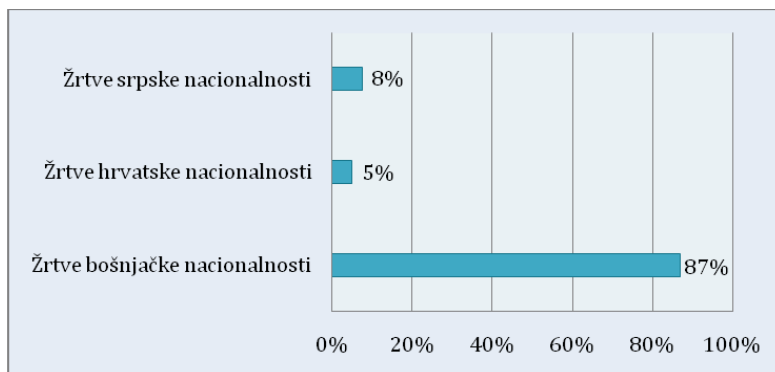
³⁶ Osim pripadnika VRS za silovanje maloljetnica je oglašeno krivim i nekoliko pripadnika HVO-a. Vidi: Dispozitiv presude Apelacionog vijeća Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Marko Radić, Dragan Šunjić, Damir Brekalo i Mirko Vračević* (br. X-KRŽ-05/139) od 9.3.2011. godine

³⁷ Vedad Gurda, *Chronology of the Trial of Ratko Mladić for Genocide in Srebrenica and Other Crimes Before the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia*, *Monumeta Srebrenica*, vol. 11, 2022, 39–41.

³⁸ Premda je genocid koji su izvršili pojedini pripadnici Vojske RS i MUP-a RS nad bošnjačkim stanovništvom Srebrenice planetarno poznat te je kao takav pravno kvalifikovan u više pravomoćnih odluka MKSJ i Suda Bosne i Hercegovine, vrijedi istaći da su pojedini njemački sudovi, koji su procesuirali zlodjela nekih pripadnika srpskih (para)vojnih snaga, iste oglasili odgovornim zbog zločina genocida počinjenog nad Bošnjacima u okolini Doboja, Kotor Varoši te u Osmacima kod Zvornika. Više u: Vedad Gurda, *Sporazumi o priznanju krivnje za ratne zločine u Bosni i Hercegovini: između pokajanja i konsenzualne pravde*, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Tuzli*, br. 1-2, 2020, 28.

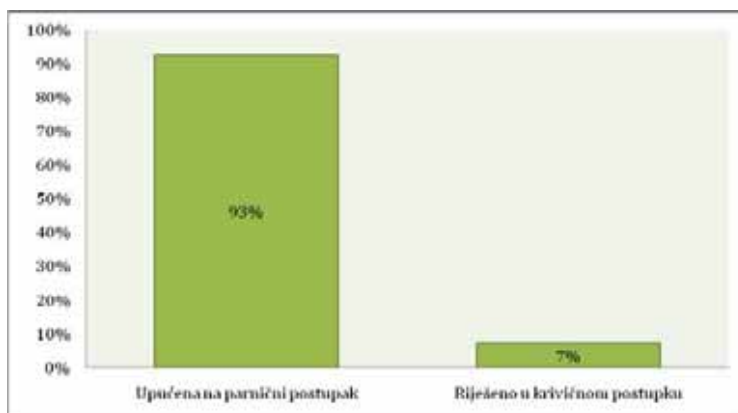
³⁹ Pri tome, za silovanje jedne od šest žrtava srpske nacionalnosti osuđen je pripadnik Vojske RS Vuk Ratković, koji je žrtvu više puta silovao stoga što je bila udata za Bošnjaka. Vidi: Dispozitiv Presude Pretresnog vijeća Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Vuk Ratković* (br. S1 1 K 024032 18 Kri) od 19.9.2018.

Hercegovinio vršili pripadnici srpskih (para)vojnih i policijskih snaga nad ženama Bošnjakinjama.⁴⁰

Grafikon 12. Nacionalna struktura žrtava ratnog silovanja.

Na kraju, autorima ovog rada činilo se zanimljivim istražiti da li su žrtve ratnih silovanja tokom krivičnog postupka postavljale imovinskopravni zahtjev za naknadu nematerijalne štete zbog pretrpljenog straha, odnosno pretrpljenih fizičkih i duševnih bolova. U velikoj većini krivičnih predmeta koja su uključivala ratno silovanje (njih 38) oštećeni/žrtva je postavila imovinskopravni zahtjev, dok u svega 3 krivična predmeta nije postavljen takav zahtjev.

Grafikon 13. Rješavanje imovinskopravnog zahtjeva oštećenog (žrtve).

Pri tome, nadležna sudska vijeća su samo u 3 predmeta *u potpunosti* riješila imovinskopravni zahtjev oštećenog u krivičnom postupku. S druge

⁴⁰ Vidi: K. Czeszejko-Sochacka, *Amendment to the Act on Civilian Victims of War*, 94.

strane, u velikoj većini (93%) predmeta (njih 38) žrtve ratnog silovanja su sa svojim konkretnim ili eventualnim zahtjevom upućene na parnični postupak. Istina, treba istaći da je u 8 (21%) od spomenutih 38 predmeta sud *djelimično*⁴¹ usvojio zahtjev žrtve ratnog silovanja u krivičnom postupku, dok je dio zahtjeva preko dosuđenog iznosa nematerijalne štete odbio kao neosnovan, te je u tom dijelu uputio žrtvu da isti može ostvariti u parničnom postupku.

Ovakva praksa vijeća Suda Bosne i Hercegovine podložna je ozbiljnoj kritici imajući u vidu činjenicu da žrtve ratnog silovanja koje su povodom imovinskopravnog zahtjeva upućene na parnični postupak u tom postupku moraju otkriti svoj identitet, ali i ponovo prolaziti kroz traumatično iskustvo davanja iskaza u vezi sa predmetnim kriminalnim događajem, te shodno tome bivaju neopravdano izložene ponovnoj (sekundarnoj) viktimizaciji.

Ono što je donekle ekskulpirajuća činjenica jeste da rezultati pojedinih istraživanja pokazuju kako sudovi u Bosni i Hercegovini generalno (neovisno o vrsti krivičnih djela) relativno rijetko u krivičnom postupku odlučuju o imovinskopravnom zahtjevu, te da oštećene u oko 80%⁴² ili još i većem obimu⁴³ slučajeva sa datim zahtjevom upućuju na građansku parnicu. Dodatno, jedina vrsta predmeta iz grupe krivičnih djela protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom koji su procesuirani pred Sudom Bosne i Hercegovine, a u kojima je u krivičnom postupku odlučivano o imovinskopravnom zahtjevu jesu upravo predmeti u kojima su se u ulozi oštećenog pojavljivale žene žrtve ratnih silovanja.⁴⁴ Na kraju, relativno mali broj slučajeva ratnog silovanja u kojima je u krivičnom postupku odlučivano o imovinskopravnom zahtjevu oštećenog može se pripisati i činjenici da su sudska vijeća Suda Bosne i Hercegovine sa praksom odlučivanja o predmetnom zahtjevu u krivičnom postupku počela tek u skorije vrijeme, tačnije 2015. godine.⁴⁵

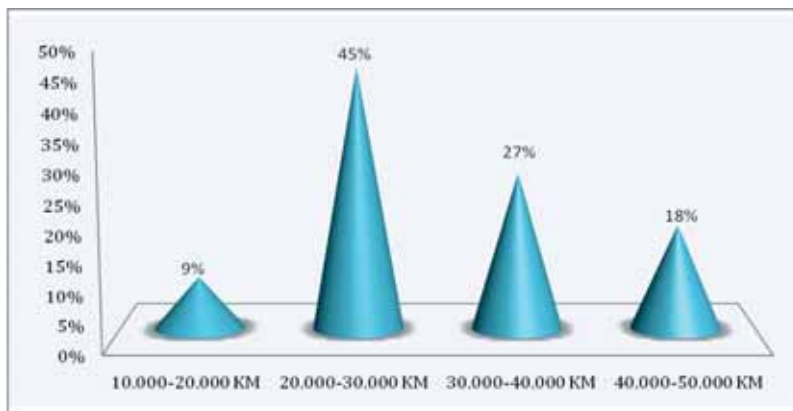
⁴¹ Vidi npr. Presuda Pretresnog vijeća Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Krsto Dostić* (broj: S1 1K O19771 16 Kri) od 6.10.2016. godine, 68-78; Presuda Pretresnog vijeća Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Radovan Paprica i dr.* (broj: S1 1K O33539 19 Kri) od 3.12.2020. godine, 90-97.

⁴² Vedad Gurda, Muhamed Tulumović, Imovinskopravni zahtjev oštećenog u zakonodavstvu i sudskoj praksi u Federaciji Bosne i Hercegovine, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Tuzli*, br. 2, 2016, 106-109.

⁴³ Haris Halilović, Sudsko odmjeravanje kazne u predmetima silovanja i drugih krivičnih djela protiv spolne slobode – analiza olakšavajućih i otežavajućih okolnosti u: Ivanka Marković, Majda Halilović, Maida Čehajić-Čampara, (ur) *Priručnik za razmatranje krivičnog djela silovanja u sudskoj praksi u Bosni i Hercegovini*, Atlantska inicijativa, Sarajevo 2019, 33.

⁴⁴ Uporedi: Goran Šimić, Ena Kazić, The Contribution of Prosecutors to the Failure of Damage Claims of Victims in War Crimes Trials at the Court of Bosnia and Herzegovina, *Iliria International Review*, vol. 7, no. 2, 2017, 86; Vedad Gurda, Dževad Mahmutović, Maja Iveljić, War Crimes Prosecution in Your Own Yard: Some Indicators of the Fifteen-Year Work of the War Crimes Chamber of the Court of Bosnia and Herzegovina, *Monumenta Srebrenica*, vol. 10, 2021, 297.

⁴⁵ Naime, 2015. godine su u predmetima protiv Slavka Savića, te Bosiljka i Ostoje Markovića donesene prvostepene presude, kojima je osuđenim naloženo da dvjema žrtvama ratnog silovanja

Grafikon 14. *Visina dosuđene novčane naknade na ime nematerijalne štete.*

Dosuđeni iznosi novčane naknade koju je pretresno vijeće dosuđivalo na ime nematerijalne štete na osnovu odredbi čl. 198. st. 2. Zakona o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine, u vezi sa odredbama čl. 200. i 202. Zakona o obligacionim odnosima (*lex specialis* zakona u ovom kontekstu), kretali su se između 10.000 i 50.000 KM. Najčešće je novčana naknada bila u iznosu od 20.000-30.000 KM sa 45% (njih 5), potom 30.000-40.000 KM sa 27% (3) i 40.000-50.000 KM sa 18% (2). U samo jednom slučaju dosuđena je novčana naknada u iznosu od 15.000 KM, a što je ujedno i najmanji iznos.⁴⁶ S druge strane, najviši dosuđeni iznos novčane naknade na ime nematerijalne štete žrtvama ratnog silovanja je 50.000 KM. Bez obzira da li je riječ o potpunom ili djelimičnom usvajanju imovinskopravnog zahtjeva, prosječan iznos novčane naknade dosuđene žrtvama ratnog silovanja je oko 30.000 KM⁴⁷, što predstavlja minoran iznos naspram pretrpljenih duševnih i fizičkih bolova kao posljedica odnosnog krivičnog djela, te tek simboličnu novčanu satisfakciju za žrtve ratnog silovanja. Dodatan problem predstavlja činjenica da se žrtve nerijetko susreću sa nemogućnošću naplate dosuđene odštete, stoga što optuženi ne posjeduje sredstva za isplatu dosuđenog iznosa, niti imovinu kojom bi se osigurala ta naknada, te na taj način ponovo bivaju obespravljene.⁴⁸

plate i odgovarajuću novčanu naknadu na ime nematerijalne štete. Ove presude su kasnije postale pravomoćne te iste predstavljaju svojevrsni presedan u vezi sa odlučivanjem o imovinskopravnom zahtjevu oštećenih u krivičnom postupku u predmetima ratnih zločina pred Sudom Bosne i Hercegovine. Vidi: E. Kuštrić, *O procesuiranju ratnog seksualnog nasilja u: Jasmina Čaušević, Aida Spahić, Feministička čitanja društvenih fenomena (drugo dopunjeno izdanje)*, Sarajevski otvoreni centar, Sarajevo 2015, 379.

⁴⁶ Vidi: Prvostepena presuda Pretresnog vijeća Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Dragan Janjić* (broj: S1 1K O26633 17 Kri) od 12.10.2018. godine, 47-52.

⁴⁷ Vidi: Presuda Pretresnog vijeća Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Elvir Muminović i dr.* (broj: S1 1K O31614 19 Kžk) od 5.7.2018. godine

⁴⁸ Stoga se s pravom zagovara formiranje posebnog državnog fonda iz kojega bi se obeštatile žrtve krivičnih djela, uključujući i žrtve ratnog silovanja ili drugih institucionalnih formi

Zaključna razmatranja

Predmetom analize u okviru ovog rada bila su pojedina obilježja učinitelja i žrtava ratnih silovanja koja su procesuirana pred Odjelom za ratne zločine Suda Bosne i Hercegovine od njegovog osnivanja do danas (2005-2023). U naznačenom periodu procesuirano je 70 predmeta ratnih silovanja, kojima je bilo obuhvaćeno 109 optuženih. Od tog broja pravomoćno je okončano 55 predmeta, pri čemu je u 41 predmetu donesena osuđujuća, a u 14 predmeta oslobađajuća presuda. Trenutno u 9 predmeta krivični postupak je u toku. U 2 predmeta su postupci preneseni u nadležnost entitetskih sudova u Sarajevu (Kantonalni sud u Sarajevu) i Bijeljini (Okružni sud u Bijeljini), te je Srbija (Viši sud u Beogradu) u 1 predmetu preuzela krivično gonjenje. U 2 predmeta je prekinut postupak zbog zdravstvenog stanja optuženog, a u 1 predmetu optuženi je nedostupan organima pravosuđa, odnosno trenutno je u bjekstvu.

Istraživački uzorak činili su predmeti u kojima je donesena pravomoćna osuđujuća presuda (N=41), u okviru kojih je 51 optuženih oglašeno krivim za ratna silovanja te je identificirano 80 žrtava ovog zločina. U 57% slučajeva ratno silovanje je pravno kvalifikovano kao zločin protiv čovječnosti, dok je u 43% kvalifikovano kao ratni zločin protiv civilnog stanovništva. Svi osuđeni su bili muškog spola. Pri tome, većina osuđenih (82%) je predmetni zločin izvršila u svojstvu neposrednog izvršioca ili saizvršioca, 16% je oglašeno krivim zbog pomaganja, a 2% zbog podstrekavanja na ratno silovanje. 72% osuđenih bili su pripadnici Vojske Republike Srpske (VRS), 16% Armije Republike Bosne i Hercegovine (Armija RBiH) te 12% Hrvatskog vijeća odbrane (HVO). Zanimljivo je da niti jedan pripadnik Armije RBiH nije osuđen za ratno silovanje kao zločin protiv čovječnosti. S druge strane, najveći broj pripadnika VRS te četiri pripadnika HVO-a koji su procesuirani zbog ratnog silovanja, osuđeni su da su taj zločin izvršili kao zločin protiv čovječnosti, koji je uključivao kampanju rasprostranjenog, masovnog i sistematskog zločinačkog djelovanja povezanog sa drugim zločinima (ubistvo, mučenje, zatvaranje, deportacija stanovništva, prisilni nestanak itd.).

Istraživanjem je utvrđeno da je najveći broj osuđenih za ratna silovanja pred Sudom Bosne i Hercegovine ta zlodjela učinio 1992. godine (76%), potom 1993. (22%) te ubjedljivo najmanje tokom 1994. godine (2%). U našem istraživačkom uzorku nije utvrđeno da je i jedan osuđenik ovaj zločin počinio tokom 1995. godine. S druge strane, kada je riječ o prostornoj dimenziji ratnih silovanja utvrđeno je da je oko polovine pravomoćno osuđenih za ratna silovanja pred Sudom Bosne i Hercegovine osuđeno zbog zločina koji su

obeštećenja žrtava krivičnog djela. Tako: Adrijana Hanušić, *Enforcement of Damage Compensation Claims of Victims of War in Criminal Proceedings in Bosnia and Herzegovina: Situation, Challenges and Perspectives*, TRIAL, Sarajevo 2015, 27.

počinjeni na prostoru istočne Bosne (Foči 24%, Višegradu 16%, Vlasenici 6% i Rogatici 2%). Pri tome, približno 1/3 ratnih silovanja (31%) izvršena je u logoru, 10% na javnom mjestu te najveći broj u privatnoj kući ili stanu (59%). Značajan broj osuđenih za ova zlodjela je i ranije bio osuđivan (35%) te je bio oženjen (78%).

Devedesetosam posto (98%) žrtava ratnog silovanja bilo je ženskog te 2% muškog spola. Velika većina žrtava (87%) bile su bošnjačke nacionalnosti, dok je 8% bilo srpske te 5% hrvatske nacionalnosti. No, posebno je frapantna spoznaja da je gotovo svaka peta žrtva ratnog silovanja (21%) u vrijeme učinjenja krivičnog djela bila maloljetna. Istraživanjem je utvrđeno da su većinu silovanja maloljetnica tokom međunarodnog oružanog sukoba u Bosni i Hercegovini izvršili pripadnici srpskih (para)vojnih i policijskih snaga te nekoliko pripadnika HVO-a.

Dodatno, istraživanjem je utvrđeno da je u svega 7% slučajeva u postupnosti u krivičnom postupku odlučeno o imovinskopravnom zahtjevu žrtve za naknadu nematerijalne štete zbog pretrpljenog straha, fizičke ili duševne boli, dok je 93% žrtava sa predmetnim zahtjevom upućeno na parnični postupak. Takva sudska praksa može se podvrgnuti ozbiljnoj kritici iz razloga što žrtve koje su upućene na parnični postupak u tom postupku moraju otkriti svoj identitet, ali i ponovo prolaziti kroz traumatično iskustvo davanja iskaza u vezi sa predmetnim kriminalnim događajem, te shodno tome bivaju neopravdano izložene ponovnoj (sekundarnoj) viktimizaciji. Na kraju, prosječni novčani iznosi (kompenzacija) koji je žrtvama u krivičnom postupku dosuđivan po ovom zahtjevu iznosio je oko 30.000 KM, odnosno 15.000 eura, što predstavlja minoran (simboličan) iznos naspram pretrpljenih duševnih i fizičkih bolova kao posljedica odnosnog krivičnog djela. Dodatan problem predstavlja činjenica da se žrtve nerijetko susreću sa nemogućnošću naplate dosuđene odštete stoga što optuženi ne posjeduju sredstva za isplatu dosuđenog iznosa te na taj način ponovo bivaju obespravljene.

Summary

The subject of analysis in this paper was some individual characteristics of the perpetrators and victims of war rape who were prosecuted before the War Crimes Chamber of the State Court of Bosnia and Herzegovina from its establishment until today (2005-2023). In the indicated period, 70 cases of wartime rape were processed, which included 109 accused. Out of that number, 55 cases were finally concluded, with convictions in 41 cases and acquittals in 14 cases. Currently, 9 cases are in the process of proceeding. In 2 cases, the proceedings were transferred to the jurisdiction of entity courts in Sarajevo (Cantonal Court in Sarajevo) and Bijeljina (District Court in Bijeljina), and Serbia (High Court in Belgrade) took over criminal prosecution in 1 case. In 2 cases, the proceedings were terminated due to the health condition of the

accused, and in 1 case, the accused is unavailable to the judicial authorities, that is, he is currently on the run.

The research sample consisted of cases in which a final conviction was passed (N=41), in which 51 accused were declared guilty of war rape and 80 victims of this crime were identified. In about 57% of cases war rape is legally qualified as a crime against humanity, while 43% is qualified as a war crime against the civilian population. All the convicts were male. At the same time, the majority of those convicted (82%) committed the crime in question as a direct perpetrator or co-perpetrator, 16% were found guilty of aiding and abetting, and 2% of inciting war rape. 72% of those convicted were members of the Army of the Republika Srpska (VRS), 16% of the Army of the Republic of Bosnia and Herzegovina (RBiH Army) and 12% of the Croatian Defense Council (HVO). It is interesting that not a single member of the RBiH Army has been convicted of wartime rape as a crime against humanity. On the other hand, the largest number of members of the VRS and four members of the HVO who were prosecuted for wartime rape were convicted of having committed that crime as a crime against humanity, which included a campaign of widespread, massive and systematic criminal activity connected with other crimes (murder, torture, imprisonment, deportation of the population, enforced disappearance, etc.).

The research established that the largest number of those convicted of wartime rape before the Court of Bosnia and Herzegovina committed those crimes in 1992 (76%), then in 1993 (22%) and by far the least in 1994 (2%). In our research sample, it was not established that even one convict committed this crime during 1995. On the other hand, when it comes to the spatial dimension of wartime rapes, it was determined that about half of those legally convicted of wartime rapes before the Court of Bosnia and Herzegovina were convicted for crimes committed on the territory of eastern Bosnia (Foča 24%, Višegrad 16%, Vlasenica 6% and Rogatica 2%). At the same time, approximately 1/3 of wartime rapes (31%) were committed in a camp, 10% in a public place, and the largest number in a private house or apartment (59%). A significant number of those convicted of these crimes had been convicted before (35%) and were married (78%).

Ninety-eight percent (98%) of wartime rape victims were female and 2% male. The vast majority of victims (87%) were Bosniaks, while 8% were Serbs and 5% were Croats. However, the fact that almost every fifth victim of war rape (21%) was a minor at the time of committing the crime is particularly striking. The research established that the majority of rapes of minors during the international armed conflict in Bosnia and Herzegovina were committed by members of the Serbian (para)military and police forces and several members of the HVO.

In addition, the research found that in only 7% of cases in the criminal procedure was a decision made on the property law claim of the victim for non-material damage compensation due to the fear, physical or mental pain suffered,

while 93% of the victims with the claim in question were sent to civil proceedings. Such judicial practice can be subjected to serious criticism due to the fact that victims who are referred to civil proceedings in that procedure must reveal their identity, but also go through the traumatic experience of testifying in connection with the criminal event in question, and consequently are unjustifiably exposed to repeated (secondary) victimization. In the end, the average amount of money (compensation) awarded to the victims in the criminal proceedings according to this request was about 30,000 KM, i.e. 15,000 euros, which is a minor (symbolic) amount compared to the mental and physical pain suffered as a result of the respective criminal act. An additional problem is the fact that victims are often faced with the impossibility of collecting the awarded compensation because the accused does not have the means to pay the awarded amount, and thus they are disenfranchised again.

BIBLIOGRAFIJA/BIBLIOGRAPHY

Sudske praksa/Jurisprudence:

1. Presuda Apelacionog vijeća Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Gojko Janković* (broj: X-KRŽ-05/161) od 23.10.2007.
2. Presuda Apelacionog vijeća Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Jasko Gazdić* (br. S1 1 K 005718 13 Krž 6) od 17.6.2013.
3. Presuda Pretresnog vijeća MKSJ u predmetu *Dragoljub Kunarac, Radomir Kovač i Zoran Vuković* (IT-96-23) od 22.2.2001.
4. Presuda Pretresnog vijeća Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Bosiljko Marković i dr.* (broj: S1 1K O12024 17 Krž) od 24.6.2015.
5. Presuda Pretresnog vijeća Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Dragan Janjić* (broj: S1 1K O26633 19 Krž) od 12.10.2018.
6. Presuda Pretresnog vijeća Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Elvir Muminović i dr.* (broj: S1 1K O31614 19 Kžk) od 5.7.2018.
7. Presuda Pretresnog vijeća Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Gojko Janković* (Broj: X-KR-05/161) 16.2.2007.
8. Presuda Pretresnog vijeća Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Ilija Jurić* (broj: S1 1K O18179 16 Kžž) od 11.12.2015.
9. Presuda Pretresnog vijeća Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Jasko Gazdić* (broj S1 1K 005718 11 Kri) od 9.11.2012.
10. Presuda Pretresnog vijeća Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Marko Radić i dr.* (broj: X-KRŽ/05/139) od 20.2.2009.
11. Presuda Pretresnog vijeća Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Neđo Samardžić* (broj: X-KRŽ/05/49) od 7.4.2006.
12. Presuda Pretresnog vijeća Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Predrag Kujundžić* (broj: X-KRŽ/07/442) od 30.10.2009.
13. Presuda Pretresnog vijeća Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Predrag Bastah i dr.* (broj: X-KRŽ/05/122) od 4.2.2010.
14. Presuda Pretresnog vijeća Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Radovan Stanković* (broj: X-KR-05/70) od 14.11.2006.
15. Presuda Pretresnog vijeća Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Radovan Paprica i dr.* (broj: S1 1K O33539 19 Kri) od 3.12.2020.

16. Presuda Pretresnog vijeća Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Savo Krstić* (broj: X-KRŽ/07/400) od 24.3.2009.
17. Presuda Pretresnog vijeća Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Slavko Savić* (broj: S1 1K O17213 14 Kri) od 29.6.2015.
18. Presuda Pretresnog vijeća Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Vuk Ratković* (br. S1 1 K 024032 18 Kri) od 19.9.2018.
19. Presuda Pretresnog vijeća Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Zijad Kurtović* (broj: X-KR-06/299) od 30.4.2008.
20. Presuda Županijskog suda u Zagrebu, broj: 6K-rz-2/2020 u predmetu *Marinko Stojanović*, <https://documenta.hr/novosti/zlocin-u-mjestu-duhre-bih/>.
21. Presude Apelacionog vijeća Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Marko Radić, Dragan Šunjić, Damir Brekalo i Mirko Vračević* (br. X-KRŽ-05/139) od 9.3.2011.
22. Prvostepene presude Pretresnog vijeća Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Željko Lelek* (broj: X-KR/06/202) od 23.05.2008.

Knjige/Books:

1. Arcel Libby Tata, Popović Sabina, Kučukalić Abdulah, Bravo-Mehmedbašić Alma, *Tretman preživjelih torture i traume i postratnom društvu*, CTV, Sarajevo 2003.
2. Čaušević Jasmina, Spahić Aida, *Feministička čitanja društvenih fenomena (drugo dopunjeno izdanje)*, Sarajevski otvoreni centar, Sarajevo 2015.
3. Halilović Haris, Sudsko odmjerenje kazne u predmetima silovanja i drugih krivičnih djela protiv spolne slobode – analiza olakšavajućih i otežavajućih okolnosti u: Ivanka Marković, Majda Halilović, Maida Čehajić-Čampara, (ur.) *Priručnik za razmatranje krivičnog djela silovanja u sudskoj praksi u Bosni i Hercegovini*, Atlantska inicijativa, Sarajevo 2019.
4. Hanušić Adrijana, *Enforcement of Damage Compensation Claims of Victims of War in Criminal Proceedings in Bosnia and Herzegovina: Situation, Challenges and Perspectives*, TRIAL, Sarajevo 2015.
5. Jarvis Michelle, Nabti Najwa, Politika i institucionalne strategije uspješnog procesuiranja seksualnog nasilja u: Serge Brammertz, Michelle Jarvis., (ur.), *Procesuiranja zločina seksualnog nasilja u nadležnosti Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju*, Misija OSCE u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 2017.
6. OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina, *Combating Impunity for Conflict-Related Sexual Violence in Bosnia and Herzegovina: Progress and Challenges, An analysis of criminal proceedings before the Court of Bosnia and Herzegovina between 2005 and 2013*, Sarajevo 2014.
7. Singer Mladen, *Kriminologija*, Nakladni zavog Globus, Fakultet za defektologiju Sveučilišta u Zagrebu, MUP RH, Zagreb 1994.
8. Tomić Zvonimir, *Krivično pravo II: posebni dio*, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2007.

Članci/Articles:

1. Antić Irena, Ratna silovanja, instrument etničkog čišćenja, *Helsinkička povelja*, br. 155-156, 2011.
2. Czeszejko-Sochacka Katarzyna, Amendment to the Act on Civilian Victims of War and the Legal Situation of Children of War Rape in Bosnia and Herzegovina, *Polityka i Społeczeństwo*, vol. 21, no. 1, 2023.
3. Czeszejko-Sochacka Katarzyna, Some Remarks on the Issues of the Consequences of War Rape on the Example of Bosnia and Herzegovina, *Polityka i Społeczeństwo*, vol. 20, no. 1, 2022.

4. Džananović Muamer, Kuka Ermin, Genocid nad Bošnjacima i demografske promjene na području Višegrada 1992-2013., *Historijski pogledi*, vol. V, br. 7, Tuzla 2022. (<https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2022.5.7.353>).
5. Edman Angela, Crimes of Sexual Violence in the War Crimes Chamber of the State Court of Bosnia and Herzegovina: Successes and Challenges, *Human Rights Brief*, vol. 16, no. 1, 2008.
6. Ginn Courtney, Ensuring the Effective Prosecution of Sexually Violent Crimes in the Bosnian War Crimes Chamber: Applying Lessons from the ICTY, *Emory International Law Journal*, vol. 27, no. 1, 2013.
7. Grujić Jelena, Silovanje – oruđe terora, *Helsinkiška povelja*, br. 121-122, 2008.
8. Gurda Vedad, Chronology of the Trial of Ratko Mladić for Genocide in Srebrenica and Other Crimes Before the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, *Monumenta Srebrenica*, vol. 11, 2022.
9. Gurda Vedad, Mahmutović Dževad, Iveljić Maja, War Crimes Prosecution in Your Own Yard: Some Indicators of the Fifteen-Year Work of the War Crimes Chamber of the Court of Bosnia and Herzegovina, *Monumenta Srebrenica*, vol. 10, 2021.
10. Gurda Vedad, Procesuiranje genocida u Bosni i Hercegovini pred međunarodnim, domaćim i inostranim sudovima, *Monumenta Srebrenica*, god. 4, 2015.
11. Gurda Vedad, Sporazumi o priznanju krivnje za ratne zločine u Bosni i Hercegovini: između pokajanja i konsenzualne pravde, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Tuzli*, br. 1-2, 2020.
12. Gurda Vedad, Tulumović Muhamed, Imovinskopравни zahtjev oštećenog u zakonodavstvu i sudskoj praksi u Federaciji Bosne i Hercegovine, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Tuzli*, br. 2, 2016.
13. Halilović Majda, Ratno seksualno nasilje i rodno zasnovano nasilje nakon rata u: Amila Ždralović, Saša Gavrić, Mirela Rožajac-Zulčić, Kojeg je roda sigurnost? 20 godina Rezolucije Vijeća sigurnosti 1325 „Žena, mir i sigurnost“ i njezina provedba u Bosni i Hercegovini, *Sarajevski otvoreni centar*, 2020.
14. Karčić Hikmet, An Erased Memorial, a Rape Motel, and a Nationalist Disneyland: Bosnian Genocide Denial and the Fight for Memory in a Bosnian Town, *Georgetown Journal of International Affairs*, Volume 22, Number 2, 2021.
15. Karović Sadmir, Tretman silovanja u (međunarodnom) krivičnom pravu sa osvrtom na praksu Ad hoc tribunala za bivšu Jugoslaviju, *Pravne Teme*, vol. 5, br. 10, 2017.
16. Marković Ivanka, Zločini protiv čovječnosti u Krivičnom zakonu Bosne i Hercegovine, *Godišnjak Pravnog fakulteta Univerziteta u Banja Luci*, br. 31-32, 2010.
17. McClellan Dorothy, Knez Nikola, Prosecuting Rape, Sexual Enslavement, and Genocide in Time of War: Southeastern Europe 1991-1995, *International Journal of Social Sciences*, vol. V, no. 4, 2016.
18. Meszaros Sara, Ratno seksualno nasilje nad ženama i Međunarodni sud za ratne zločine počinjene na prostoru bivše Jugoslavije: prostori disjunkcije, *Diskrepancija*, vol. V, br. 9, 2004.
19. Russell-Brown Sherrie L, Rape as an Act of Genocide, *Berkeley Journal of International Law*, vol. 21, no. 2, 2003.
20. Sevdik Senad, Rape Camp Vilina Vlas Hotel: Why is the International Community Still Unmoved? *Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi/International Crimes and History*, 22, 2021.
21. Šimić Goran, Kazić Ena, The Contribution of Prosecutors to the Failure of Damage Claims of Victims in War Crimes Trials at the Court of Bosnia and Herzegovina, *Iliria International Review*, vol. 7, no. 2, 2017.
22. Terzić Irina, Položaj žrtava ratnog seksualnog nasilja u Bosni i Hercegovini, *Ženska mreža BiH*, 2016.
23. Vearnals Simon, Campbell Tomás, Male Victims of Male Sexual Assault: A Review of Psychological Consequences and Treatment, *Sexual and Relationship Therapy*, no. 3, 2010.

24. Vidačković Srđan, Victims of Rape in Rwanda and Bosnia and Herzegovina and Transitional Justice, *International Journal of Rule of Law, Transitional Justice and Human Rights*, vol. 5, no. 5, 2014.